

УДК 271.2-532.4-788(38):27-877.2+130.122
DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2025.25.7>

Олена ПРЕДКО, д-р філос. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9908-7788
e-mail: olenapredko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ігор МАКСИМЕНКО, асп.
ORCID ID: 0000-0002-9662-543X
e-mail: mrdkigorm@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОЛІВАДСЬКИЙ РУХ: СУТНІСТЬ ТА ДУХОВНІ ПРАКТИКИ

Вступ. Наголошено, що українська духовність сьогодні шукає себе між пострадянською секуляризацією, західними культурними трендами та агресивною імперською пропагандою з боку Російської православної церкви. Підкреслено, що церковні процеси у світовому православ'ї та в Україні спонукають нас до осмислення аскетично літургійної спадщини через афонську призму. Колівадський рух не лише формував грецьке православ'я, але й опосередковано вплинув на українську православну культуру. Його дослідження допоможе краще зрозуміти, чому в ній так закорінені традиції ісихазму та східнохристиянські духовні практики. Осмислення афонської спадщини стане у пригоді також для релігієзнавчих досліджень українського православ'я, яке сьогодні перебуває в процесі самоусвідомлення та звертається до практик частого причащення, Ісусової молитви, афонської аскетичної та містицизму. Ця тема також набуває актуальності, оскільки подвижники з українським корінням мали безпосередній стосунок до руху колівадів. Зокрема, варто згадати Паїсія Величковського, без якого слов'янські монастирі XIX ст. могли не отримати в перекладі одну з ключових праць Никодима Святогорця та Макарія Коринфського – "Філокалію", яка популяризувала афонські духовні практики та, зокрема, течію ісихазму.

Методи. Використано теоретичні, герменевтичні, компаративні, логічні методи, методи описування, аналізу і узагальнення. Також застосовано принцип історизму, принципи неупередженості та об'єктивності дослідження.

Результати. Розглянуто особливості колівадського руху та характерні духовні практики, які популяризувались отцями-колівадами, враховуючи історичний контекст та такі фактори, як турецьке поневолення Греції та прагнення колівадів запобігти впливу західної теології на православну традицію. Акцентовано деякі аспекти процесу популяризації афонських чернечих практик, зокрема практики "розумної молитви". Отці-колівади також впроваджували практику частого причащення та суворий аскетизм. Визначено, що важливою рисою колівадського руху була просвітницька діяльність: важко переоцінити впливи духовних творів його представників на православну богословську думку. Одним із найважливіших таких творів можна вважати "Філокалію", що містила духовні твори подвижників IV до XV ст. Зазначено, що ця збірка, яку переклав відомий подвижник, уродженець Полтави, Паїсій Величковський, справила неабиякий вплив на східноєвропейську православну традицію та посприяла розповсюдженню афонських духовних практик за межами Греції.

Висновки. Установлено, що колівадський рух намагався убезпечити від спотворень грецьку православну культуру. Обґрунтовано, що його представники зверталися до традиції пізнього візантійського періоду, а західноєвропейські теологічні та філософські ідеї розглядали як загрозу, що могло призвести до спотворення православного віровчення. Враховуючи проблему турецького поневолення, колівадський рух був тісно пов'язаний із грецькою національною самосвідомістю. Розкрито, що отці-колівади активно долучались до відродження православного містицизму, зокрема течії ісихазму. Популяризувалась практика "розумної молитви" та відповідні аскетичні вправи, що покликані привести подвижника до стану обоження. Також обґрунтовувалась та впроваджувалась практика частого причащення. Отці-колівади активно займалися просвітництвом. Їхні духовні твори, зокрема збірка "Філокалія", мали значні впливи на подальший розвиток православної богословської думки.

Ключові слова: православ'я, колівади, ісихазм, розумна молитва, філокалія, обоження, Греція.

Вступ

Сучасні виклики спонукають звернути увагу до історичної духовної спадщини. Православ'я як невід'ємна частина української духовної культури становить неабиякий інтерес для досліджень. Як зазначають сучасні українські науковці, смислове поле духовності міститься у межах християнської парадигми, а розуміння духовності як процесу єднання з Абсолютом часто спонукає нас шукати відповіді у православній містичній традиції (Predko, & Predko, 2020, p. 72). Колівадський рух можна розглядати як ланку, яка пов'язує грецьку православну культуру з українською. Дослідження колівадського руху допомагає відповісти на запитання, чому сучасна православна традиція, зокрема українська, так активно звертається до ісихазмської містичної течії. Також постає питання практики частого причащення, яка все більше впроваджується в українських церквах із кінця XX ст. Дослідження творчості представників колівадського руху допоможе краще зрозуміти східнохристиянські духовні здобутки та осмислити можливі шляхи майбутнього розвитку богослов'я. Актуальності подібним розвідкам додає також той факт, що

уродженець Полтави Паїсій Величковський також був ченцем на Афоні та має безпосередній стосунок до колівадського руху. Він організував переклад однієї з найважливіших праць Никодима Святогорця та Макарія Коринфського – "Філокалію". Таким чином слов'янські монастирі XIX ст. отримали в перекладі збірку, що популяризував течію ісихазму та афонські духовні практики, серед яких відома практика "розумної молитви".

Мета і завдання. Метою дослідження є визначення сутнісних аспектів та ключових духовних практик колівадського руху. Завдання дослідження полягають в аналізі історичного контексту, духовних практик та праць отців-колівадів, окресленні їхніх ключових сутнісних характеристик.

Методи

У дослідженні застосовується низка методів, зокрема історико-релігієзнавчий метод використовувалась під час дослідження витоків Колівадського руху, а порівняльно-аналітичний метод уможливив зіставлення вчення та духовних практик колівадів із іншими течіями афонського чернецтва, ісихазму та православної аскетичної.

герменевтичний метод дозволив тлумачення релігійних текстів і богословських трактатів з метою глибшого розуміння внутрішньої сутності духовних практик колівадів та їх богословської аргументації, а біографічний метод уможливив аналіз біографічного нарративу діячів Колівадського руху дозволяє краще зрозуміти мотивацію, цілі та індивідуальні підходи в межах загального руху.

Результати

Колівадський рух виник у другій половині XVIII ст. у поневоленій турками-османами Греції. До його представників належать такі постаті, як Неофіт Кавсокалівіт, Афанасій Парійський, Макарій Коринфський, Никодим Святогорець, Паїсій Величковський, Никифор Хіосський, Арсеній Парійський та інші (Tzedopoulos, 2021, с. 24; Yannaras, 2007, pp. 116–117) (Karamanidou, 2016). Колівадом також часто вважають і відомого грецького подвижника XVIII ст. – Косму Етолійського (Speake, 2018, р. 210), хоча і не всі науковці з цим погоджуються (Petmezas, 2020, р. 6). Назва "колівади" спочатку мала характер зневажливого прізвиська для тих афонських монахів, які відмовлялися вшановувати на недільному богослужінні померлих відповідними поминальними молитвами та особливою поминальною стравою – коливом. Зазвичай це робилося по суботах, а неділя традиційно сприймалася як "мала Пасха", день воскресіння Христа та великої радості, коли навіть не варто творити поклони. Богослужіння цього дня не включало відповідні поминальні молитви. Таким чином отці-колівади відстоювали один з елементів традиції, який, як вони вважали, підкреслює особливий статус недільного богослужіння. Засновником і лідером руху зазвичай вважають Неофіта Кавсокалівіта, який один із перших виказав незгоду з перенесенням поминання на неділю ченцями Скита св. Анни на Афоні (Karamanidou, 2016, р. 182). Жорстка позиція щодо цього питання згодом викликала багато суперечок та конфліктів між афонітами.

Згаданою проблемою увага отців-колівадів не обмежувався. Ще одним важливим питанням, яке вони активно порушували, стала частота причащення. Колівади обґрунтовували необхідність і прагнення причащатись за кожною Літургією та впроваджували таку практику. З плином часу ця проблема породила богословські дискусії та вийшла на передній план, посунувши суперечки щодо поминання спочилих.

Варто також зазначити, що колівадський рух був відомий своєю просвітницькою діяльністю, популяризацією чернецької аскетичної та, зокрема, практики Ісусової молитви. Діяльність подвижників також ознаменувалась активною боротьбою із західними філософськими та теологічними впливами. Метою отців-колівадів було не тільки збереження православного християнства в його чистоті, але і популяризація ісихастського містицизму.

Щоб краще осмислити боротьбу колівадів за традицію, важливо звернути увагу на ширші контексти, зокрема історичний. Колівадський рух виник у часи поневолення Греції, коли національна свідомість та притаманне їй грецьке християнство перебували під загрозою. Після падіння Константинополя в 1453 році та розповсюдження турецького панування відбулося сповільнення розвитку східнохристиянської богословської думки. У той час як у західній частині Європи спостерігався підйом філософських наук та теології, у поневоленних греків розвиток богослов'я відійшов на задній план. Грецький центр освіти змістився в Італію. Осередки були в таких містах, як Венеція, Падуя, Флоренція та Болонья. Папа Григорій XIII у 1576 році заснував Колегію св. Афанасія у Римі, що була покликана забезпечити навчання

для грекомовних хлопчиків з Балканського півострову (Binns, 2002, р. 80). Частина тогочасного грецького кліру навчалася в Італії заради отримання належної освіти.

Сильний зв'язок із філософськими ідеями, які превалювали в західній частині Європи, мав свій вплив на освітні процеси в поневоленій Греції. Х. Яннарас зазначає, що освіта у Греції та її осередки часто надихалися саме західними прикладами: "... сотні років окупації не зламали грецький дух, але зробили його вразливим. Навчання у декількох грецьких школах Османської Імперії надихалося західною думкою" (Yannaras, 2007, р. 99). Через подібні впливи та випадки навернення до католицизму, а також через занепокоєння щодо втрати власної ідентичності, значна кількість греків почала ставитись до західноєвропейської теологічної думки та впливів Просвітництва як до небезпеки та потенційного джерела спотворення грецької християнської традиції (Makrides, 2016, р. 22). Колегія св. Афанасія нерідко одночасно випускала як прихильників "західного мислення", так і його ворогів.

У самій Османській імперії освіта для мусульман перебувала на досить високому рівні. Для релігійних меншин вона також була доступною, хоча і дещо обмеженою. Під час турецького панування навчання для православних греків було пов'язане саме з церковною освітою для духовенства у великих адміністративних центрах (Speake, 2018, р. 201). У цьому контексті неможливо оминати один із найвідоміших тогочасних православних її осередків, Академію на Афоні (Афоніаду), що була заснована у 1749 році (Binns, 2002, р. 80). Вона не залишилась поза боротьбою між групами прихильників та противників нововведень. Монахи вповні не прийняли її, напевно, найвідомішого очільника, архієпископа Євгенія (Вулгаріса), якого вважали прихильником "шкідливого" західного Просвітництва. Проблеми виникли й у відомого колівада Афанасія Парійського, котрий, навіпаки, підтримував традицію та постраждав уже від антиколівадських настроїв (Binns, 2002, р. 80).

Загалом, як зазначають дослідники, у XVIII та XIX ст. грецькі школи, якщо і були, то їх було явно недостатньо (Speake, 2018, р. 201). Особливо це стосується територій, що були віддалені від великих адміністративних центрів. Дискримінація та постійний податковий тиск, а також масштабна корупція не сприяли розвитку освітньої системи. Як пише Дж. Біннс, "коли після турецького правління в Греції Церкву було відновлено в 1850, було помічено, що лише десять священників із тисячі вміли підписатись своїм іменем" (Binns, 2002, pp. 80–81).

Оскільки, з одного боку, спостерігалися західні впливи на православне богослов'я, а з іншого – проблема навернення до ісламу та дискримінація з боку турків-османів, у поневоленій Греції поставала проблема збереження ідентичності. Як зазначає Г. Спід, обмеження та утиски християнського населення сприяли тому, що ширилися навернення до ісламу, оскільки це відкривало масу додаткових можливостей в Османській імперії (Speake, 2018, pp. 202–203). Греки все більше відчували потребу в збереженні надбань предків та їхньої віри. Х. Яннарас пише, що питома грецька традиція зберігалась великою мірою завдяки побуту (Yannaras, 2007, р. 111). Повсякденне життя велось відповідно до церковного календаря, що включав періоди постів та святкувань. Церковна культура впливала на відносини між людьми, архітектуру, народну музику та одяг. У цьому контексті її збереження перепліталось зі збереженням національної самобутності і в деяких аспектах сприймалось нею як одне ціле. Почали формуватися консервативні течії, що відчували потребу в збереженні власної духовної ідентичності (Binns, 2002, р. 83).

З'являлося все більше духовних фігур, які закликали греків не зраджувати віру.

Однією з таких фігур був відомий тогочасний подвижник, Косма Етолійський. Він вже в досить зрілому віці навчався у вищезгаданій академії на Афоні (Афоніаді). Потім пішов у монастир Філофей, прийняв чернечий постриг та згодом з благословення Константинопольського патріарха Серафима II почав просвітницьку діяльність. Подвижник багато подорожував та був прекрасним проповідником, через що набув неабиякої популярності. У своїх проповідях Косма закликав молитися Ісусовою молитвою і таким чином популяризував цю практику (Speake, 2018, p. 208). Подвижник спонукав засновувати школи та пробуджував національну свідомість. Він був переконаний, що у школі, опановуючи грецьку мову та основи віровчення, учень буде пізнавати також християнську істину та вчитися відрізняти хороше від гріховного (Speake, 2018, p. 209). Скромність, нехтування достатком і славою були хорошим прикладом для наслідування, оскільки мусульманами часто ставали саме ті греки, які шукали високого статусу та службового просування (Speake, 2018, p. 207). Цікаво, що турецьке поневолення часто розглядалось як гірке, але необхідне випробування від Бога. Воно, хоча і робить повсякденне життя важчим, але дає змогу смиренно зберігати чистоту віри. На думку Косми, турки-османи утискали греків, але не намагалися спотворити головне – православне віровчення (The Life of St Kosmas Aitolos ..., 2023). У цьому контексті ідеї Просвітництва видавалися більш підступним та небезпечним ворогом.

Усі найбільш яскраві представники колівадського руху, серед яких Макарій Коринфський, Никодим Святогорець та Афанасій Парійський (Tzedopoulos, 2021, p. 24), активно відстоювали збереження православної традиції. Але яким було її бачення? Досконала відповідь на це запитання потребує більш ґрунтовних досліджень, але загалом можна виокремити деякі ключові особливості. Для колівадів на передній план виходили святоотецькі повчання та аскетичні вправи. Досвід східнохристиянських подвижників візантійської доби та їхні праці мали неабиякий авторитет. Важливе значення мала течія ісихазму, практика Ісусової молитви та феномен обожнення як кінцева мета життя християнина. Поряд із цим також культивувалися традиційні чесноти, серед яких чесність, смирення, творіння добрих справ, любов до ближніх, а також готовність до мучеництва (зокрема, нерідко колівади закликали навертатись із мусульманства у християнство, що в Османській Імперії каралося смертною карою (Tzedopoulos, 2021, pp. 30–33; Savarnos, 1972, pp. 63–64)) і цілковита довіра та вдячність Богу. Самі колівади часто демонстрували християнські чесноти власним прикладом, тому здобули неабиякий авторитет серед вірян Балканського півострова.

Святе Письмо мало особливе значення. Наприклад, Никодим Святогорець спонукав звертатись до досвіду подвижників минулого та досліджувати священні тексти: "думка проникає в причини та бачення цих природних досконалостей та властивостей Бога через віру та вчення Святого письма та Отців" (Nicodemus, 1989, p. 214). Він рекомендував розмірковувати над біблійними сюжетами: "любий друже, візьми за звичку для свого розуму довго розмірковувати над словами цієї таємниці втілення божественного Логосу (Nicodemus, 1989, p. 211)". Афанасій Парійський активно закликав берегти церковне вчення від зовнішніх впливів. Він був переконаний, що нововведення несуть небезпеку та, відриваючи від духовного, спонукають опікуватись лише мирським. На

його переконання, цьому сприяли нові атеїстичні та просвітницькі ідеї, проти яких активно виступав Афанасій (Tzedopoulos, 2021, pp. 24, 33; Yannaras, 2007, p. 118). Він вважав, що традиція є унікальним явищем, яке може вважатись феноменом Церкви, вона є відмінною від понять звичаю чи звички (Повоо, 2011, pp. 37–38; Petmezaz, 2020, p. 39). Традиція є вираженням церковного надбання, що вміщує засновані на євангельській істині практики, а також священні тексти, серед яких Євангеліє, Діяння, послання апостолів і обов'язково повчання святих отців. Хороший друг Афанасія, Макарій Коринфський, також наголошував, що треба постійно звертатись до священних текстів та досвіду святих Церкви, щоб розрізнити, що є добрим, а що – поганим (Savarnos, 1972, p. 77; Yannaras, 2007, p. 123).

Одним із основних питань, яким опікувались колівади, була частота причащення. Зазвичай православні греки брали участь у таїнстві Причастя не за кожною Літургією, на якій вони були присутні, а лише три чи чотири рази на рік. Це, на думку колівадів, було поганою практикою. Вони були переконані, що хороший християнин має вживати Св. Дари за кожною Літургією, у якій він бере участь, оскільки в іншому разі він не може вважатись її повноцінним учасником. Така практика корисна для душі та допомагає духовно зростати (Savarnos, 1972, pp. 58–59). Макарій Коринфський писав, що "всім православним християнам наказано часто причащатися: по-перше, наказом Господа Ісуса Христа; по-друге, діяннями та постановами святих апостолів та Синоду, а також окремими вказівками святих отців; по-третє, словами, наказами та обрядом святої літургії; по-четверте, самим святым Причастям" (Savarnos, 1972, p. 80). На його думку, часта участь у Причасті необхідна для життя душі, оскільки це підтримує саму її сутність. Никодим Святогорець зазначав, що якщо без Хрещення неможливо вести духовне життя та бути спасеним, то без Причастя неможливо жити взагалі: "так само, як часте дихання необхідне для життя, а їжа необхідна для формування природи тіла, так само часте Причастя необхідне для життя душі та для формування її сутності; або радше воно незрівнянно необхідніше" (Nicodemus, 2006, p. 100). Тому здорове духовне життя передбачає участь у Причасті на кожному недільному богослужінні. Якщо християнин його відвідує кожного дня, він може це робити щоденно, але не частіше ніж один раз на день: "Хрещення відбувається лише один раз, тоді як Причастя відбувається часто та щоденно" (Nicodemus, 2006, p. 86).

Варто зазначити, що колівадський рух також популяризував особливу практику читання Ісусової молитви. Ідеться не просто про текст молитви, але про духовну вправу, яка посідає одне з ключових місць у містичній течії ісихазму. Як зазначають українські науковці, зокрема Д. Предко, у християнстві молитва набуває деяких модифікацій, оскільки вона стає специфічним процесом духовного єднання з Творцем (Предко Д., 2021, с. 38). Водночас, на думку О. Предко, молитва також набуває характеру діалогічного, оскільки є зверненням до Бога (Предко О., 2019, с. 45). Багаторазове чи постійне повторення молитви та особлива концентрація покликані допомогти здолати розсіяність думки та викликати відповідні їй сердечні почуття. Розум та серце мають єднатись під час постійної молитви до Бога, яка, врешті-решт, дасть змогу сприйняти божественні енергії та досягти стану обожнення. Така молитва часто ще називалась "розумною", або "розумно-сердечною". Макарій Коринфський писав, що Бог "відкрив істинно прекрасний та найбільш висококласний шлях здобуття благодаті.

Цим шляхом є безупинна молитва Господу Ісусу Христу" (Savarnos, 1972, p. 96). Никодим Святогорець вважав "розумну молитву" особливою навичкою повної концентрації розуму та "сердечних" почуттів на словах молитви. Він закликав не задовольнятися лише словесною молитвою, але концентруватися розумом на словах молитви та намагатися відчувати її серцем (Scupoli & Nicodemus, 1963, p. 150). Про подібні практики писав і відомий український подвижник, якого також нерідко вважають яскравим представником колівадського руху – Паїсій Величковський. На його думку, коли людське серце, розум, душа та тіло будуть очищені, благодать Бога поселиться усередині подвижника (Velichkovsky, 1965, p. 115). Для опанування молитви необхідно вести аскетичне життя та обмежити всі пристрасні душевні прояви. Ті, хто фокусуються лише на фізичній праці, забуваючи про боротьбу з душевними пристрастями та розсіяним розумом, "збирають однією рукою і розкидають іншою" (Velichkovsky, 1965, p. 116).

Результатом аскези та молитви є обоження. Це особливий стан, що дає змогу сприймати нетварне божественне світло. Як писав Григорій Палама, один із найвизначніших східнохристиянських містиків, святі подвижники очищалися від пристрастей та перевершували знання "безперервною на нематеріальною молитвою і таким чином починали бачити Бога" (Palamas, 1983, p. 59). Дотримання заповідей, аскетичні вправи, відмежування від душевних та тілесних пристрастей, важка праця та молитва мають на меті допомогти ченцю удостоїтися стану обоження. Тоді для нього відкриється споглядання божественних енергій – нетварного світла (Palamas, 1983, p. 58). Це можливо лише після єднання з божественним, оскільки земні почуття та наш земний розум не можуть його досягти.

Отці-колівади відроджували православний містицизм та популяризували його (Savarnos, 1972, p. 22). Вони вважали стан обоження найвищою нагородою для подвижника, який обрав шлях служіння Богу. Никодим Святогорець зазначав, що випробування, які зустрічаються на життєвому шляху, можуть бути лише частиною божественного задуму нашого спасіння. Найсильніше необхідно прагнути бачення нетварного світла, оскільки воно просвітлює та перероджує християнина (Nicodemus, 1989, p. 220). Макарій Коринфський вважав, що християнин спочатку чує істину, потім починає вірити в неї та виконувати заповіді. Згодом він єднається з Богом та починає з насолодою споглядати те, що він колись почув і в що повірив (Savarnos, 1972, p. 78). Паїсій Величковський у своїх повчаннях писав, що подвижнику необхідно навчитись застосовувати строгий піст та постійну молитву для боротьби з гріхом. Молитва має зійти в глибини серця, очистити його від пристрастей та просвітити душу. Тоді подвижник відчує радість та спокій, які проженуть гріховні думки. Коли серце, розум, душа та тіло очищені, в людині поселиться справжня благодать і вона відчує справжню духовну насолоду (Velichkovsky, 1965, p. 115). Також варто наголосити, що Паїсій Величковський та його учні популяризували течію ісихазму на теренах сучасних Румунії, Молдови та України (Spreake, 2018, pp. 223–224). Популяризація чернечих практик Афону мала вагомий вплив на подальший розвиток богослов'я.

Колівади відомі не лише завдяки власній набожності, але і через велику кількість написаних та складених ними духовних творів. Справді, подвижники невпинно займалися просвітницькою діяльністю, популяризували святоотецькі повчання та життєписи мучеників. Наприклад, лише Никодим Святогорець мав десятки праць, які

він створив сам та в кооперації з іншими отцями-колівадами. Серед них "Стосовно частого причащення", "Довідник духовних порад стосовно оберігання п'яти чуттів", "Учення про сповідь", "Благонравність християн" та багато інших. Досить відомими стали його переклади праць "Духовні вправи" Ігнатія Лойоли та "Духовна боротьба" Лоренцо Скуполі. Останню подвижник розширив додатковими коментарями та видав під назвою "Невидима боротьба" (Yannaras, 2007, p. 131). Неофіт Кавсокалівіт створив велику кількість філософських та богословських творів, серед них праця "Щодо часті участі у Святому Причастті", яка спричинила велику кількість дискусій та конфліктів серед тогочасних грецьких богословів. Афанасій Парійський також працював над значною кількістю творів, серед яких "Батьківські настанови", "Християнські апології", "Відповідь на безрозсудний запал філософів, що прибувають з Європи". У кооперації з Макарієм Коринфським вони створили низку праць, зокрема "Эпитома, збірка догматів віри", "Новий мартиролог", "Новий лимонарій" та багато інших (Savarnos, 1972, p. 35). "Новий лимонарій" закінчував уже духовний учень Макарія, інший відомий колівад – Никифор Хіосський. На жаль, твори Макарія Коринфського до нас дійшли не всі.

Але, як зазначає Х. Яннарас, найбільшим здобутком колівадів була саме "Філокалія" (Yannaras, 2007, p. 124). Никодим Святогорець та Макарій Коринфський склали цю збірку і помістили в неї духовні повчання подвижників з IV до XV ст. Назву "Філокалія" було запозичено зі збірки вибраних творів Оригена (Spreake, 2018, p. 237). Вона вперше була опублікована грецькою мовою у 1782 році. Значна частина текстів збірки належала саме до течії ісихазму, що сприяло значній популяризації відповідних духовних практик. Значною мірою саме завдяки "Філокалії" православна містика та духовні практики з Афону поширилися і на терени Російської імперії. У цьому відіграв значну роль і видатний подвижник родом з Гетьманщини Паїсій Величковський. Він та його учні активно займалися перекладом "Філокалії" та низки інших духовних творів із грецької мови. Переклад "Філокалії" церковнослов'янською був виданий у Санкт-Петербурзі у 1793 році. Варто також зазначити, що досить вільний переклад "Філокалії" згодом зробив і Феофан Затворник (Spreake, 2018, p. 240). "Філокалія", яка була названа "Добротолобіє", вплинула на формування Оптинського старецтва (Yannaras, 2007, p. 126). З нею пов'язані такі імена, як Тихон Задонський, Серафим Саровський, Ігнатій Брянчанінов, Феофан Затворник та інші. Оптина пустинь стала духовним центром російського православ'я з кінця XIX і до початку XX ст.

Дискусія і висновки

Отже, розглянувши сутнісні особливості та духовні практики колівадського руху, виокремимо деякі аспекти. Колівадський рух покладав своєю метою збереження православної традиції. Його представники були досить добре знайомими із західною теологією, хоча просвітницькі ідеї та загалом західноєвропейська філософія та теологія часто також сприймалися ними як загроза, що може призвести до спотворення православного віровчення. Зважаючи на історичний контекст та турецьке поневолення, колівадський рух був пов'язаний із грецькою національною самосвідомістю. Церковна традиція тісно перепліталася з національною ідентичністю греко-християнина, яка протиставлялася греку-мусульманину. Отці-колівади відроджували православний містицизм. Характерною була популяризація духовної практики "розумної молитви" та руху до стану обоження, який дає можливість сприймати божественні енергії. Важливе

місце посідала аскеза. Також акцентувалася увага на практиці частого причащення за кожною Літургією. Отці-колівади активно займалися просвітництвом, писали духовні повчання та створили збірку "Філокалію", яка мала значні впливи на православ'я не тільки в самій Греції, але й далеко за її межами.

Внесок авторів: Олена Предко – аналіз джерел, концептуалізація теоретичних засад дослідження, формування висновків; Ігор Максименко – підготування огляду літератури, узагальнення результатів дослідження.

Список використаних джерел

- Предко, Д. (2021). Молитва: Особистісні форми презентації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 14(2), 36–41. [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.2\(14\).7](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.2(14).7)
- Предко, О. (2019). Молитва як діалог людини та Бога: Релігієзнавчий аспект. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 13(1), 42–46. <https://doi.org/10.17721/sophia.2019.13.10>
- Binns, J. (2002). *An introduction to the Christian Orthodox churches*. Cambridge University Press.
- Cavarnos, C. (1972). *Modern orthodox saints: Vol. 2. St. Macarios of Corinth*. Institute for Byzantine & Modern Greek Studies.
- Karamanidou, A. (2016). European Enlightenment and Orthodox Christian Illumination. The Potential Survival of Hesychasm in the Movement of Kollyvades. *Constantine's Letters*, 9(1), 158–182. <https://doi.org/10.17846/CL.2016.9.1.158-182>
- Makrides, V. N. (2016). The Enlightenment in the Greek Orthodox East: Appropriation, dilemmas, ambiguities. In Paschalis M. Kitromilides (Ed.), *Enlightenment and religion in the Orthodox World* (pp. 17–37). Voltaire Foundation. <https://surl.lu/uezsxu>
- Nicodemus the Hagiorite (1989). *A handbook of spiritual counsel*. Paulist Press.
- Nicodemus the Hagiorite (2006). *Concerning frequent communion of the immaculate mysteries of Christ*. Uncut Mountain Press.
- Palamas, G. (1983). *The triads*. Paulist Press. https://www.agapibiblia.org/orthodoxy/Gregory_Palamas_The_Triads_Classics_of_Western_Spirituality.pdf
- Petmezas, S. D. (2020). On the formation of an ideological faction in the Greek Orthodox Church in the second half of the eighteenth century: The Kollyvades. *Bulletin de correspondance hellénique*, 2. <https://doi.org/10.4000/bchmc.416>
- Predko, D., & Predko, O. (2020). Imperatives of Spirituality: Essence and Key Meanings. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 10(1), 69–78. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1517>
- Scupoli, L., & Nicodemus the Hagiorite. (1963). *Unseen warfare: Being the spiritual combat and path to paradise of Lorenzo Scupoli* (E. Kadloubovsky, & G. Palmer, Trans.). Faber and Faber limited.
- Speake, G. (2018). *A history of the Athonite Commonwealth*. Cambridge University Press.
- The Life of St Kosmas Aitolos together with his teachings, letters and Prophecies* (N. M. Vaporis, Trans.). (2023). <https://archive.org/details/the-life-of-st-kosmas-aitolos/model/2up>
- Tzedopoulos, Y. (2021). Rejoicement, defiance and contestation: Contextualizing emotional responses to Greek-Orthodox voluntary martyrdom in the long 18th Century. *Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe*, 4, 21–41.
- Velichkovsky, P. (1965). The orthodox spiritual life: On purity of heart and soul. *The Orthodox Word*, 1(3), 115–117.

Olena PREDKO, DSc (Philos.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-9908-7788
e-mail: olenapredko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Ihor MAKSYMENKO, PhD Student
ORCID ID: 0000-0002-9662-543X
e-mail: mrdkigorm@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE KOLLYVADES MOVEMENT: ESSENCE AND SPIRITUAL PRACTICES

Background. Contemporary Ukrainian spirituality is searching for its identity amid post-Soviet secularization, Western cultural trends, and the aggressive imperial propaganda emanating from the Russian Orthodox Church. Ecclesial developments in world Orthodoxy and in Ukraine prompt us to rethink our ascetical-liturgical heritage through the prism of Mount Athos. The Kollyvades movement not only shaped Greek Orthodoxy but also indirectly influenced Ukrainian Orthodox culture. Studying this movement helps explain why hesychastic traditions and Eastern Christian spiritual practices are so deeply rooted in Ukraine. Such reflection is likewise valuable for the academic study of Ukrainian Orthodoxy, which is currently re-examining itself and turning to practices of frequent Communion, the Jesus Prayer, Athonite asceticism, and mysticism. The topic is especially timely because figures of Ukrainian origin played a direct role in the Kollyvades circle. Notably, without the Poltava-born ascetic Paisius Velichkovsky, the Slavic monasteries of the nineteenth century might never have received—in translation—one of the key works compiled by Nicodemus the Hagiorite and Macarius of Corinth, the *Philokalia*, which popularized Athonite spirituality and the tradition of hesychasm.

Methods. The research employs theoretical, hermeneutical, comparative, and logical methods, as well as description, analysis, and synthesis. It also follows the principle of historicism together with principles of impartiality and objectivity.

Yannaras, C. (2007). *Orthodoxy and the west: Hellenic self-identity in the Modern Age*. Holy Cross Orthodox Press.

Πονος, Χ. (2011). *Η Πατερική Παράδοση Στα Συγγράμματα Του Αγίου Αθανασίου Παριου*. Department of Pastoral and Social Theology of the Faculty of Theology of Aristotle University.

References

- Binns, J. (2002). *An introduction to the Christian Orthodox churches*. Cambridge University Press.
- Cavarnos, C. (1972). *Modern orthodox saints: Vol. 2. St. Macarios of Corinth*. Institute for Byzantine & Modern Greek Studies.
- Karamanidou, A. (2016). European Enlightenment and Orthodox Christian Illumination. The Potential Survival of Hesychasm in the Movement of Kollyvades. *Constantine's Letters*, 9(1), 158–182. <https://doi.org/10.17846/CL.2016.9.1.158-182>
- Makrides, V. N. (2016). The Enlightenment in the Greek Orthodox East: Appropriation, dilemmas, ambiguities. In Paschalis M. Kitromilides (Ed.), *Enlightenment and religion in the Orthodox World* (pp. 17–37). Voltaire Foundation. <https://surl.lu/uezsxu>
- Nicodemus the Hagiorite (1989). *A handbook of spiritual counsel*. Paulist Press.
- Nicodemus the Hagiorite (2006). *Concerning frequent communion of the immaculate mysteries of Christ*. Uncut Mountain Press.
- Palamas, G. (1983). *The triads*. Paulist Press. https://www.agapibiblia.org/orthodoxy/Gregory_Palamas_The_Triads_Classics_of_Western_Spirituality.pdf
- Petmezas, S. D. (2020). On the formation of an ideological faction in the Greek Orthodox Church in the second half of the eighteenth century: The Kollyvades. *Bulletin de correspondance hellénique*, 2. <https://doi.org/10.4000/bchmc.416>
- Ponos, Ch. (2011). *The patristic tradition in the writings of Saint Athanasius of Paros*. Department of Pastoral and Social Theology of the Faculty of Theology of Aristotle University [in Greek].
- Predko, D. (2021). Prayer: Personality forms of presentation. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology*, 2(14), 36–41 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.2\(14\).7](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.2(14).7)
- Predko, D., & Predko, O. (2020). Imperatives of Spirituality: Essence and Key Meanings. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 10(1), 69–78. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1517>
- Predko, O. (2019). Prayer as a dialogue between person and God: The religious aspect. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 13(1), 42–46 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/sophia.2019.13.10>
- Scupoli, L., & Nicodemus the Hagiorite. (1963). *Unseen warfare: Being the spiritual combat and path to paradise of Lorenzo Scupoli* (E. Kadloubovsky, & G. Palmer, Trans.). Faber and Faber limited.
- Speake, G. (2018). *A History of the Athonite Commonwealth*. Cambridge University Press.
- The Life of St Kosmas Aitolos together with his teachings, letters and Prophecies* (N. M. Vaporis, Trans.). (2023). <https://archive.org/details/the-life-of-st-kosmas-aitolos/model/2up>
- Tzedopoulos, Y. (2021). Rejoicement, defiance and contestation: Contextualizing emotional responses to Greek-Orthodox voluntary martyrdom in the long 18th Century. *Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe*, 4, 21–41.
- Velichkovsky, P. (1965). The orthodox spiritual life: On purity of heart and soul. *The Orthodox Word*, 1(3), 115–117.

Отримано редакцією журналу / Received: 12.04.25
Прорецензовано / Revised: 22.04.25
Схвалено до друку / Accepted: 26.05.25

R e s u l t s . *We examined the distinctive features of the Kollyvades movement and the spiritual practices promoted by the Kollyvades fathers. The study took into account the historical context—namely Ottoman domination of Greece—and the fathers' desire to shield Orthodox tradition from Western theological influence. Special attention was given to the spread of Athonite monastic practices, particularly "noetic prayer" (the Jesus Prayer). The Kollyvades also introduced the practice of frequent Communion and rigorous asceticism. An essential characteristic of the movement was its educational activity: the impact of the fathers' spiritual writings on Orthodox theological thought is difficult to overstate. Foremost among these works is the Philokalia, a collection of ascetic texts from the fourth to the fifteenth centuries. Translated into Church Slavonic by the renowned ascetic Paisius Velichkovsky, this anthology exerted profound influence on the East-European Orthodox tradition and facilitated the diffusion of Athonite spirituality beyond Greece.*

C o n c l u s i o n s . *The Kollyvades movement sought to safeguard Greek Orthodox culture from distortion. Its representatives returned to the late Byzantine tradition and usually viewed Western European theological and philosophical ideas as a threat capable of compromising Orthodox doctrine. Given the reality of Ottoman rule, the movement was closely tied to Greek national self-awareness. The Kollyvades fathers actively fostered a revival of Orthodox mysticism, especially hesychasm. They popularized the practice of noetic prayer and related ascetical disciplines aimed at leading the practitioner to deification (theosis), while also championing frequent Communion. Their educational endeavors—and particularly the Philokalia—had a significant impact on the subsequent development of Orthodox theological thought.*

K e y w o r d s : *Orthodoxy, Kollyvades, hesychasm, noetic prayer, Philokalia, theosis, Greece.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.